

Makrostruktúra-elemzés a fordításkutatásban*

Károly Krisztina

1. Bevezető

A szövegtani szakirodalomban a kognitív/pszichológiai irányultságú makrostrukturális kutatások középpontjában általában két elmélet áll: Mann és Thompson (1986, 1988) retorikai struktúra elmélete vagy van Dijk (1972, 1977, 1980) és Kintsch és van Dijk (1978) szövegértési és szövegalkotási modellje. A két elemzési módszer elsősorban nem a nyelvi elemek sajátosságait vizsgálja, hanem a szöveg tartalmi és funkcionális „lényegét”, amelyet a mélyszerkezet jellegű makrostruktúrában tekintenek megragadhatónak. A szöveget csupán kiindulópontnak tekintve, arra a kérdésre keresik a választ, hogy a szöveg felszíni elemei által közvetített **propozíciók** (pl. fogalmak, tények, hiedelmek) és azok **hierarchikus felépítése** milyen módon járul hozzá a globális szövegkoherenciához és a szövegfeldolgozáshoz. A megközelítést azért nevezzük makrostruktúra-kutatásnak, mert a szöveg különféle propozícióinak egymáshoz viszonyított (hierarchikus) elrendeződésének, ún. makrostruktúrájának leírását teszik lehetővé. A makrostruktúra elemzése alapján következtetéseket lehet levonni a kognitív/konceptuális „makro”-szövegszerkezet és a szövegminőség viszonyáról. A makrostruktúra-kutatásban tehát a szöveg **értelemszerkezetét** vizsgáljuk és nem, mint például a műfajelemzésekben, a szöveg tartalmi és nyelvi elemeinek és egységeinek (mintegy sablonszerű vagy sematikus) lineáris szerkezeti elrendeződését.

E modellek segítségével olyan kérdésekre kaphatunk választ, amelyek nem csupán a produktum, hanem a szövegalkotási és szövegértési **folyamat** bizonyos kognitív/pszichológiai aspektusait is felölelik. Ilyen jelenségek például a műfaji megfeleltetés egyik feltételének tartott kognitív kompetencia szövegbeli megnyilvánulásai. Vagy hasonló megközelítést igényel a szöveg logikai (mély)szervezetének vizsgálata is. A logikai relációkkal a kohéziós vizsgálatokban is foglalkoznak (pl. Halliday és Hasan 1976; Halliday 1985; vagy a fordítástudományi szakirodalomban pl. Baker 1992; Englund Dimitrova 2005; Hatim és Mason 1990; Károly et al. 2000; Shlesinger 1995; Svindland 1995). A kohézióelemzések azonban elsősorban azoknak a logikai relációknak a leírására alkalmasak, amelyeket *explicit* módon, például kötőszavakkal fejtenek ki a szövegben. Csupán a kötőszavak elemzésén keresztül azonban nem lehet megismerni a szöveg teljes

---

* Részlet a szerző hamarosan megjelenő könyvéből: Károly Krisztina: *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

logikai szerkezetét, mivel a logikai relációk egy része nyelvi eszközökkel kifejtetlen, vagyis *implicit* marad a szövegben. E jelenség feltárására a kohéziós elemzés önmagában nem elegendő, míg a retorikai struktúra elmélet például alkalmas megközelítésnek mutatkozik.

Mann és Thompson retorikai struktúra elmélete a szöveg bizonyos részei között fennálló logikai-szemantikai **relációk által közvetített propozíciókat**, az ún. „kapcsolódási propozíciókat” vizsgálja. Ezért e megközelítést „kapcsolódási propozíció elemzés”-nek (angolul: „relational proposition analysis”) is szokták nevezni. A másik teória, a szövegértési és szövegalkotási modell kidolgozása van Dijk nevéhez fűződik (van Dijk 1972, 1977, 1980, 1981), de a modell elméleti vagy kísérleti felhasználására többen is vállalkoztak (pl. Kintsch és Greene 1978; Kintsch és van Dijk 1978; Kintsch 1988). A modell azonosítja a szöveg felszíni, **mikrostrukturális elemei által közvetített propozícióit**, feltérképezi ezek szemantikai struktúráját, és leírja azokat a mentális műveleteket, amelyek a szövegalkotást és a szövegfeldolgozást kísérik. Ez a két felfogás kognitív, pszichológiai szempontból vizsgálja a szöveget és nem nyelvspecifikus módon, ami egyben azt is jelenti, hogy bármely nyelvre (a nyelv típusától függetlenül) alkalmazhatók.

A makrostrukturális vizsgálatok a fordítástudomány és a fordítás gyakorlata szempontjából is hasznos információkkal szolgálnak. Fordítási helyzetben a pontos szövegértés és értelmezés szerepe még fontosabb, mint más esetekben, hiszen a legcsekélyebb értelmezési probléma a fordítás hibájához vezethet (Gósy 2005:381). A makrostrukturális vizsgálatok segítségével megragadható, hogy a fordító képes-e, illetve milyen mértékben képes a szöveg egészének globális értelmezésére. A folyamat, vagyis a szövegalkotási és szövegértési műveletek leírása mellett a modellek lehetőséget nyújtanak a szöveg makropropozicionális tartalmának („lényegének”) kiszűrésére is, amely lehetővé teszi a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg funkcionális, kommunikatív és/vagy tartalmi ekvivalenciájának vizsgálatát. Az elemzések rávilágíthatnak olyan fordítási problémákra, amely a szöveg mélyszerkezeti felépítésének félreértelmezéséből fakadnak. Az alábbiakban ezekre mutatunk be néhány példát. Az elméletek tárgyalásáról terjedelmi okok miatt le kell mondanunk, ezért ezekkel kapcsolatosan az eredeti forrásokra hívjuk fel a figyelmet (van Dijk 1972, 1977, 1980; Kintsch és van Dijk 1978; Mann és Thompson 1986, 1987, 1988; Mann, Matthiessen és Thompson 1992; a makrostruktúra-kutatás elméleti és módszertani kérdéseiről részletesen: Károly, megjelenés alatt).¹

2. Retorikai struktúra elmélet és fordítás

Bár a fordítástudományi szakirodalomban találunk utalásokat a retorikai/logikai struktúra vizsgálatának jelentőségére a funkcionális ekvivalencia megteremtésében (pl. Hatim és Mason 1990:182, 190; Nord 1997:32; Papegaaij és Schu-

¹ A cikkben előforduló szakirodalmi részleteket a szerző fordította magyarra.

bert 1988; Tirkkonen-Condit 2002) tudomásunk szerint egyelőre nem állnak rendelkezésre empirikus eredmények konkrétan a RSE fordítási célú felhasználására vonatkozóan. Ugyanakkor Tirkkonen-Condit (2002:13) például kifejezetten hangsúlyozza az RSE modell hasznosságát (különösen Mann és Thompson (1986, 1988) és Mann, Matthiessen és Thompson (1992) munkájára támaszkodva) a fordítás folyamatának megértését célzó kutatásokban, amikor az ún. „fordítói szakértelem” szerepének és jellemzőinek feltárása a cél. Rámutat arra, hogy a fordítói szakértelem egyik fontos alkotóeleme a fordító azon képessége, amelynek eredményeként képes a szöveg egészének globális értelmezésére, vagyis képes egy ún. „makro”-szemszögből átlátni annak hierarchikus retorikai/logikai struktúráját. E képesség célzott fejlesztésére az RSE igen hatékony segítséget nyújthat a fordítóképzésben, mivel lehetővé teszi a szövegek retorikai struktúrájának feltérképezését, majd az adott szövegtípusokra vagy műfajokra jellemző strukturális sajátosságok rendszerbe foglalását és tudatosítását. Bizonyos kultúrák jelentős eltéréseket mutatnak abból a szempontból, hogy milyen retorikai felépítést és milyen kapcsolódási proposíciókat részesítenek előnyben vagy érzékelnek könnyebben feldolgozhatónak. Minél távolabb állnak ezek a preferenciák egymástól, a fordító feladata annál összetettebb, mivel várhatóan annál több változtatást kényszerül végrehajtani a forrásnyelvi szöveg eredeti retorikai struktúráján, hogy a célnyelvi befogadók számára is követhető szerkezetű fordítást hozzon létre.

3. A szövegértési és szövegalkotási modell alkalmazása

3.1. A modell alkalmazása az érvelő szöveg makrostruktúrájának leírására

Kintsch és van Dijk modelljét – más elemzési módszerekkel párhuzamosan – Tirkkonen-Condit (1985) az érvelő szövegstruktúra leírására alkalmazta. Elemzéseivel arra kívánt rámutatni, hogy a szövegértést és értelmezést – s ezekből fakadóan a fordítás minőségét – a szövegstruktúra és a szövegalkotók és -befogadók szövegstruktúráról szerzett tudása nagymértékben befolyásolja. Ezért vélekedése szerint a szöveg strukturális jellemzőinek tudatosítása a fordítóképzés fontos részét kell hogy képezze. Tirkkonen-Condit az érvelő szöveg szuper- és makrostrukturális² leírása mellett olyan fordítási problémákra is rávilágít, amelyek a szöveg strukturális felépítésének félreértelmezéséből vagy nem megfelelő interpretációjából fakadnak.

Tirkkonen-Condit a makrostrukturális elemzésben Kintsch és van Dijk (1978) módszerének egyszerűsített változatát alkalmazza (az egyszerűsítés szempontjairól bővebben: Tirkkonen-Condit 1985:155-156). Kiindulópontja az a

² A szuperstruktúra a szöveg lineáris felépítése (pl. bevezetés, kifejtés, tárgyalás, vagy a jelen esetben, az érvelő szövegtípus vonatkozásában: szituáció, probléma, megoldás, értékelés szerkezeti egységek egymástutánja). A makrostruktúra a szöveg értelemszerkezete, vagyis szemantikai tartalmának, proposícióinak hierarchikus felépítése.

feltevés, hogy a szöveg makrostruktúrájának azonosítása révén eljuthatunk a szöveg összefoglalásához, a szövegből készített összefoglaló ugyanis valójában a makrostruktúra konkrét megvalósulása (Kintsch és van Dijk 1978; van Dijk 1980; idézi Tirkkonen-Condit 1985:156). Az összefoglalók azonban a különböző mértékű tömörítések eredményeképp eltérő részletességűek lehetnek. A makrostruktúra több szintből áll, és az összefoglalókban megjelenő tartalom valójában a különböző makroszintek megvalósulása. A makrostruktúrában minden szint jelen van és a lehető legtömörebb összefoglaló jeleníti meg a makrostruktúra legfelső szintjét. A szövegértési és szövegalkotási modell célja annak a mentális folyamatnak a leírása, amely során a felszíni szövegből, bizonyos makroszabályok alkalmazásával az olvasó (különböző tömörségű) összefoglalót készít.

A makrostruktúra-elemzésnek vannak gyakorlati és elméleti implikációi, melyek mindegyike megjelenik Tirkkonen-Condit munkájában. Tirkkonen-Condit megítélése szerint az érvelő típusú szövegből a legnehezebb összefoglalót készíteni, mert bár sok információt tartalmaz, célja elsősorban mégsem az információk közvetítése, hanem az értékelés és az olvasó meggyőzése. Az értékelő megjegyzéseket azonban gyakran nehéz nyomon követni, könnyen elsiklik felettük a gyakorlatlan olvasó szeme. A makrostruktúra-elemzés eredményei alapján Tirkkonen-Condit gyakorlati segítséget kíván nyújtani a szöveg fő propozícióinak azonosításához, amely a fordítási folyamatban is igen fontos szerepet tölt be. Az elemzés elméleti célja pedig annak a hipotézisnek a tesztelése, hogy a makrostruktúrát valójában a lineáris szuperstruktúra korlátozza. Ezzel kapcsolatban elsősorban két kérdésre keres választ:

- 1) A szuperstruktúra-tudásra építő makrostruktúra-leírás elvezet-e olyan speciális makropropozíciókhoz, amelyek azonosíthatók konkrét szuperstruktúra-kategóriákkal (pl. szituáció, probléma, megoldás, értékelés)?
- 2) Létezik-e szemantikai hierarchia (vagyis pl. hiponímia vagy az általánostól a konkrét felé haladó struktúra) a szuperstruktúra alapú makrostruktúra-leírás makropropozíciós készletében? (Tirkkonen-Condit 1985:155)

A Tirkkonen-Condit által egyszerűsített feldolgozási modell csak két makroszabállyal dolgozik: a zéró és a törlés szabállyal. A **zéró szabály** következtében a propozíció érintetlenül megmarad, a **törlés szabály** eredményeképp pedig ki marad. Az így keletkezett összefoglalók a felszíni szövegből kiemelt kisebb vagy nagyobb mondategyütteseket tartalmaznak. Az elemzés érdekes kérdése, hogy hogyan lehet elkülöníteni azokat a mondatokat amelyekre a zéró szabály vonatkozik azoktól, amelyekre a törlés szabály. Ehhez hívta segítségül Tirkkonen-Condit a szuperstruktúra és illokúció-interakció elemzéseket. A három elmélet ötvözésének módját az alábbiakban röviden bemutatjuk.

Tirkkonen-Condit kiindulópontja az a feltevés, hogy a **makrostruktúra réteges**, vagyis több szintet foglal magába. A szöveget alkotó mondatok egymásutánja alkotja a szöveg mikroszintjét. Az első makroszint a mikroszintből származtatható. Az első makroszinthez lokális összefoglalókat kell készíteni, mégpedig vagy úgy, hogy egy mondatba (egy makropropozícióba) tömörítünk egymás-

telmes összefoglalását adják a szövegnek (pl. az utalás betoldással történő egyértelműsítésére: a *this wide range of differences* szövegrészben szereplő *this* esetében).

- (1) **10** The first level at which historians, trained in traditional history, approach women’s history is by writing the history of “women worthies” or “compensatory history”. **11** Who are the women missing from history? **12** Who are the women of achievement and what did they achieve? **13** The resulting history of “notable women,” while significant and interesting in itself, must not be mistaken for “women’s history”. **14** It is the history of exceptional, usually middle or upper class women, and does not describe the experience and the history of the mass of women. **15** It does not help us to understand the female point of view nor does it tell us about the significance of women’s activities to society as a whole. **16** Like men, women of different classes have different historical experiences. **17** The historical experiences of women of different races are also disparate. **18** In order to comprehend society in all its complexity at any given stage of its development, it is essential to take account of this wide range of differences.

(részlet Gerda Lerner ‘The Majority Finds Its Past’ című cikkéből, amely a *Current History* 1976. május, 70/416. számában jelent meg, 193-196. és 231.o.; Tirkkonen-Condit 1985:158)

Tirkkonen-Condit e stratégia mentén elemzett végig két, szigorú szempontok szerint kiválasztott angol cikket, amelyeket tipikus érvelő típusú szövegnek minősített. Az elemzések alapján a vizsgált hipotézissel kapcsolatban arra a következtetésre jutott, hogy a makrostruktúra a szöveg lineáris felépítésétől (a superstruktúrától) *függetlenül* működik. A makrostruktúra tartalmazza a szöveg szemantikai „építőelemeit” (Tirkkonen-Condit 1985:184), de az építőelemeket többféle felszíni elrendeződésben lehet megjeleníteni. Érdekes kérdés Tirkkonen-Condit kutatásával kapcsolatosan az, hogy vajon az elemzési módszere által „elméleti alapon” kiragadott makropropozíciók egybeesnek-e az ol-

2. táblázat

A (1) példaszövegnek a hierarchia és a superstruktúra effektus következtében kialakult makrostruktúrája (Tirkkonen-Condit 1985:159 alapján)

Szuperstruktúra-elem:	Szituáció	Probléma	Megoldás	Makrostruktúra	Makrostruktúra
3. makroszint	–	–	–		
2. makroszint	–	–	–		
1. makroszint	(10)	(13)	(18)		
Mikroszint	(10) (11) (12) (14) (15) (16) (17)	(13) (18)			

vasói megítéléssel. Tirkkonen-Condit modelljének megbízhatóságát érdemes volna empirikus módon tesztelni egy olyan kísérletben, amelyben a résztvevőket megkérjük, hogy (a) válasszák ki a szövegből azokat a mondatokat/szövegrészeket, amelyeket a szöveg egészének szempontjából lényegesnek tartanak, vagy (b) írjanak egy rövid összefoglalót a szövegből (ez utóbbit hajtotta végre kísérletében Kintsch és van Dijk (1978) a modell eredeti változatával). Az olvasók választásait, illetve összefoglalóit az elemzési módszer által kiemelt mondatokkal összevetve kimutathatók lennének az egybeesések (vagy a különbségek), amelyek hasznos információt nyújtanának a modell hitelessége (validitása) és megbízhatósága szempontjából.

Bár a modell validitására vonatkozóan empirikus eredmények még nem állnak rendelkezésre, az eddigi eredmények alapján alkalmasnak ígérkezik fordítások értékelésére is (erre már láttunk példát az előző fejezetben is, ahol egy konkrét szövegrész, egy idézet funkciójának félreértelmezéséből származó fordítói hibákra mutattunk rá). A következőkben egy olyan fordítási problémára térünk ki, amely nemcsak a szuperstruktúrát, hanem az egész makrostruktúrát érinti, s ezáltal a vizsgált fordításokban a szöveg globális jelentésének torzulásához vezethet.

A Tirkkonen-Condit által vizsgált egyik angol nyelvű szövegből (Gerda Lerner: 'The Majority Finds Its Past', *Current History*, 1976. május, 70/416, 193-196. és 231; Tirkkonen-Condit 1985: Appendix 1) a fordítói vizsgára a szöveg két bekezdését választották ki (a 87. mondatától a 98. mondatig; lásd (2) példa). A vizsgázók feladata a szöveg finn nyelvre fordítása volt. A vizsgafordítások elemzése azt mutatta, hogy jelentős fordítási problémákhoz (kifejezetten hibákhoz) vezetett az, hogy a szövegrészlet két bekezdése különböző miniszöveghez³ tartozott. Ez azonban a fordítók számára nem derült ki, mert mivel csak egy szövegrészletet kellett lefordítani, egyik miniszöveg sem jelent meg teljes egészében a kiragadott részletben.

- (2) **87** All people, in every society, are assigned specific roles and indoctrinated to perform to the expectations and values of that society. **89** But for women this has always meant social indoctrination to a value system that imposed upon them greater restrictions of the range of choices than those of men. **90** During much of the historic past, some of these restrictions were based on women's function as childbearers and the necessity of their bearing many children in order to guarantee the survival of some. **91** With a declining infant mortality rate and advances in medical knowledge that made widely accessible birth control methods possible, the gender-based role indoctrination of women was no longer functional, but anachronistic. **92** Additionally, even after educational restrictions were removed, women have been trained to fit into institutions shaped, determined and ruled by men. **93** As a result, their definitions of selfhood and self-fulfillment have

³ A „miniszöveg” terminust Tirkkonen-Condit a szöveget alkotó szuperstruktúra-elemekre (pl. szituáció, probléma, megoldás, értékelés) alkalmazza.

remained subordinated to those of others. 94 American women have always shared in the economic life of the nation: in agriculture as equal partners performing separate, but essential work; in industry usually as low-paid unskilled workers; and in the professions overcoming barriers formed by educational discrimination and traditional male dominance. 95 Although the majority of women have always worked for the same reasons as men – self-support and the support of dependents – their work has been characterized by marginality, temporariness and low status. 96 Typically, they have moved into the male-defined work world as outsiders, often treated as intruders. 97 Thus, after each of the major wars in which the nation engaged, women who during wartime did all essential work and services, were at war's end shunted back to their traditional jobs. 98 As workers, women have been handicapped by direct discrimination in hiring, training and advancement, and, more profoundly, by their sex-role indoctrination that made them consider any work they did as subsidiary to their main job: wife and motherhood.

(Gerda Lerner: 'The Majority Finds Its Past', *Current History*, 1976. május, 70/416, 193-196. és 231.o.; Tirkkonen-Conditt 1985:Appendix 1)

Az 1. ábrában szemléltetjük vázlatosan a (2) szöveg szuperstruktúráját és a kiemelt szövegrészlet ebben elfoglalt helyét (a mondatokat a szövegbeli sorszámmal jelöltük). A szövegrészlet első bekezdése a PROBLÉMA leírását tartalmazza és mellette egy mondatot a nem kívánatos SZITUÁCIÓ bemutatásából. A második bekezdés a PROBLÉMA elemet követő újabb SZITUÁCIÓ elem elejét tartalmazza. A fordítás szempontjából ez azt vonja maga után, hogy nem rajzolódik ki megfelelően a problémamegoldó struktúra és a szövegtípus jellegzetességei rejtve maradnak. A 8. miniszöveg kimaradó része fontos a PROBLÉMA komponens értelmezése szempontjából. A 74-79. mondatok írják le, hogy a fiúk és lányok mennyire eltérő módon élik meg a társadalmi szerepüket és a 80-86. mondatok mutatják be a férfiak és a nők különböző életritmusát. Ekkor következik a 87-es mondat, a kiragadott szövegrészlet első mondata, amely azt az állítást fogalmazza meg, hogy a társadalomban mindenkinek konkrét szerepek jutnak. Ez a mondat azt az olvasói véleményt közvetíti, miszerint a nők a történelemben nem éltek meg mást, mint a férfiak. A cikk írója ez ellen a nézet ellen érvel. A mondat „előhívja” az író tézisét és ezzel egy időben elindítja a PROBLÉMA kifejtését. A 88. mondatban található meg a tézis (a negatív ÉRTÉKELÉS), a 89-90. mondatok tartalmazzák az indoklást és a 91. mondat fogalmazza meg a következtetést. A 92. mondat hozzátesz még egy szempontot a negatív értékeléshez és a 93. mondat egy másik következtetést tartalmaz. A 88-93. mondatig tartó PROBLÉMA komponens azt fogalmazza meg, hogy a nők társadalmi szerepekkel kapcsolatos tapasztalatai negatívak voltak: korlátok, belenevelés (indoktrináció) és alárendeltség jellemezte az életüket. Túlzottan erősen igyekeztek beléjük nevelni, rájuk kényszeríteni bizonyos szerepeket. A fordításból is tükröződnie kellene a képzelt olvasó véleménye és az író tézise közötti különbségnek: közvetítenie kellene azt a véleményt, hogy a nők tapasztalata, a férfiaké-

1. ábra

A kiragadott szövegrészlet elhelyezkedése a szöveg szuperstruktúrájában
(Tirkkonen-Condit 1985:200 alapján)

8. miniszöveg

9. miniszöveg

Szituáció (74-87)	Probléma (88-93)	Szituáció (94-99)	Probléma (100-101)
	Első bekezdés	Második bekezdés	
A szövegrészlet (87-98)			

val szemben, negatív volt. A szövegrészlet második bekezdése a 9. miniszöveg szituáció-komponensének csak egy részét tartalmazza. A nők gazdasági életet szolgáló történelmi tapasztalatának tárgyalásával kezdődik és nem tér ki a beléjük nevelt társadalmi szerepekről szóló másik témára.

A fordítások többségében a forrásnyelvi szöveg második mondata (88. mondat) nem egyértelműen jelezte, hogy a PROBLÉMA elemet indítja el. Csupán a szövegrészlet birtokában nehéz is meglátni azt, hogy a 88. mondat a PROBLÉMA rész indító mondata. Meglehetősen különös a *But* (ford.: *De*) kötőszó alkalmazása is a részletben. Az ellentétes kötőszó ugyanis a 88. mondatban megfogalmazott negatív értékelést az azt megelőző teljes szituáció résszel állítja szembe (vagyis a 74-87 mondatokkal) és nemcsak a szituáció utolsó (87-es) mondatával. Tirkkonen-Condit adatai azt mutatták, hogy sok fordító számára nehézséget jelentett úgy fordítani a *but* kötőszót, hogy az ne hangozzék furcsának a finn célnyelvi szövegben. Voltak olyanok is, akik figyelmen kívül hagyták az ellentétes kötőszót, és a 88. mondatot a bekezdés további részével együtt a 87. mondat kifejtéseként értelmezték. Ha a kiemelt részlethez a szövegből még három mondatot hozzátettek volna, a második bekezdés bizonytalan státusza is megszűnt volna. Jelenlegi formájában ugyanis a 9. miniszöveg SZITUÁCIÓ komponensének csak egy részét tartalmazza. Ha azonban az egész miniszöveg elérhető lett volna, a PROBLÉMA komponens (100-101-es mondat) segítette volna a részlet második bekezdésének értelmezését. A kontextuális háttér nélkül ugyanis a második bekezdés nem értelmezhető történelmi megközelítésként: a PROBLÉMA komponens hiányában inkább azt a benyomást kelti, mintha csupán a jelenre vonatkozna és az első bekezdésben megfogalmazottaknak állítana példát. A szöveg további részeinek jelenléte egészen megváltoztatja a második bekezdés interpretációját.

Tirkkonen-Condit kutatása fontos eredményekkel járul hozzá az érvelő szövegtípusról és a szövegtípus fordításáról alkotott ismereteinkhez:

- az elemzések alapján az **érvelő szövegtípusra** vonatkozóan számos újszerű megállapítást fogalmaz meg:

- az érvelő szövegek hierarchikusan elrendeződő miniszövegekből állnak, amelyek belső lineáris felépítése a szituáció, probléma, megoldás, értékelés szerkezetet követi;
- az érvelő szöveg/miniszöveg a probléma komponensét kötelező elemként tartalmazza, míg a többi szuperstrukturális elem jelenléte opcionális;
- az érvelés, természetét tekintve, alapvetően problémamegoldó folyamatként értelmezhető;
- a probléma megoldását kifejtő szövegrész felépítése kétféle lehet: tömbösített vagy hullámos lineáris előrehaladás;
- az érvelő szöveg makrostrukturális szinten is négy alapvető szerkezeti elemből (makropropozícióból) áll: a szituáció, a probléma, a megoldás és az értékelés elemekből;
- az érvelő szöveg makrostrukturája több rétegből áll és a szuperstruktúra határozza meg;
- komplex elemzési módszere új **kritériumokkal** egészíti ki a szövegtípus meghatározását (illokúciós-interakciós struktúra, szuperstruktúra; makrostrukturúra);
- hasznos információkkal járul hozzá a **fordítások minőségének értékeléséhez** (pl. a fordítások elemzésből származó eredmények igazolják azt a feltevést, miszerint egy szöveg strukturális sajátosságai nem azonosíthatók a szövegből kiragadott egyetlen részlet alapján; ezért, amennyiben a szöveg egésze nem áll a fordítók rendelkezésére, a szövegrészlet szerkezeti sajátosságait többnyire nem tudják megfelelő módon közvetíteni a célnyelven);
- rávilágít számos **szövegértéssel és fordítással kapcsolatos jelenségre**:
  - a szöveg alkotója és befogadója kialakít magában a szövegstrukturáról egy implicit képet, amely Tirkkonen-Condit elemzési módszere segítségével explicitte tehető, s ezáltal megmagyarázhatóvá válik;
  - a forrásnyelvi szöveg, éppúgy mint a fordítás, egymástól kölcsönösen függő szövegrészek együttese, ezért a mondatról mondatra, illetve bekezdésről bekezdésre történő fordítás helyett a szöveg „globális” megközelítése a célravezetőbb módszer, amely az olvasás során lehetővé teszi a szövegstrukturára vonatkozó intuitív meglátások, Tirkkonen-Condit terminológiája szerint az „implicit szövegstrukturális tudás” fokozatos kialakulását.

Tirkkonen-Condit elemzései csupán két szövegre korlátozódtak és kutatómódszertani szempontból kvalitatív, feltáró jellegűek, ezért megállapításai nem általánosíthatók. Értékes kiindulópontjai lehetnek azonban további olyan kutatásoknak, amelyek az adatok alapján megfogalmazott hipotézisek igazolására és a kidolgozott komplex elemzési módszer hitelességének és megbízhatóságának tesztelésére vállalkoznak.

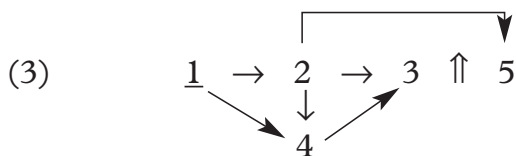
3.2. A modell alkalmazása a bekezdések felépítése és a szövegjelentés viszonyának leírására

A bekezdés, a mondat mellett, az írott szöveg fontos, az író által *tudatosan* meghatározott terjedelmű alapegysége⁴. A korai szövegtani megközelítések a bekezdést formális nyelvi és szerkezeti szempontok szerint elkülöníthető egységként értelmezték (pl. Daneš 1995; Longacre 1979), míg a későbbiekben de Beaugrande és Dressler (1981) vagy van Dijk (1980) kognitív értelemben, a szöveg értelmezése szempontjából közelítette meg a jelenséget (a különféle felfogásokat Tolcsvai Nagy (2001) foglalja össze és elemzi). Az alábbiakban ez utóbbi felfogás továbbgondolására látunk példát.

Van Dijk és Kintsch elméletét a fordításkutatásban Le (2004) alkalmazta a bekezdések, pontosabban a bekezdéshatárok megváltoztatása nyomán bekövetkező szövegjelentés-módosulások vizsgálatára. A szövegkoherencia leírására egy speciális, a szöveg alkotását és értelmezését kísérő folyamatokat feltérképező, integrált elemzési módszert dolgozott ki (erről bővebben: Le, 1996), amelynek elméleti alapját Hobbs (1985, 1990) és Daneš (1974) elmélete mellett van Dijk (1980) és Kintsch (1988, 1998) munkája képezi. Az alábbiakban Le elemzésének azon részleteire térünk ki, amelyek közvetlenül kapcsolódnak a témához.

Le módszere feltérképezi a mondatokat alkotó elemek között fennálló logikai-szemantikai relációkat és leírja a szöveg mondatai közötti viszonyokat. A modell három **alapvető relációtípust** különít el: a mellérendelést (kidolgozás és párhuzam), az alárendelést és a fölrendelést (Le 2004:260). A makrostrukturális elemzést Le több lépésben végzi. A szöveg (jelen esetben egy, a *The Washington Post*-ban megjelent szerkesztői levél) elemzése alapján elsőként felrajzolja a szöveg koherencia-grafikonját, amelyről leolvashatók az egyes bekezdésekben belül elhelyezkedő mondatok közötti relációk (lásd pl. 3. példa) és meghatározható a szöveg ún. „makrostrukturális alapjai” (angolul: „macrostructural bases”. Le (2004:262) meghatározása szerint **makrostrukturális alapnak** olyan, egy bekezdésen belül előforduló mondatgyüttesek tekinthetők, amelyek a bekezdés első mondatával kezdődnek és a bekezdés utolsó mondatával végződnek vagy ugyanazon, vagy a legmagasabb (hierarchikus) szinten (beleértve az összes közbülső mondatot és végül a legfelső szinten az utolsó mondatnak alárendelt mondatokat), kivéve, ha a legmagasabb szinten párhuzam-reláció töri meg a mondatok láncolatát. Párhuzam-reláció ugyanazon szint mondatai között alakulhat ki. Ilyen esetben új makrostrukturális alap kezdődik, amelynek kezdő mondata a legmagasabb szinten a párhuzamot követő első mondat (hacsak ebben a párhuzamban nem a kidolgozás-reláció a domináns; erről bővebben: Le 2004:262-263). A jelenséget az alábbi példa (3. példa) szemlélteti, amely a fent említett szerkesztői levél első bekezdésének koherencia-grafikonját mutatja:

⁴ Tolcsvai Nagy (2001:299) a szöveg ún. mezoszintű (a mikro- és a makroszint között elhelyezkedő) értelmi és funkcionális egységének tartja.

(3) A vonatkozó bekezdés szövege:

1 Russian leaders announced with pride Sunday that their armed forces had captured Grozny, the capital of Chechnya, five months into their war to subdue that rebellious province. 2 Reports from the battle zone suggested that the Russians had not so much liberated the city as destroyed it. 3 Russian generals were having trouble finding a building intact enough to serve as temporary field headquarters, 4 and senior Russian official suggested that Grozny will never be rebuilt. 5 Grozny resembled nothing so much as Stalingrad, reduced to rubble by Hitler's troops before the Red Army inflicted a key defeat that Russian schoolchildren still celebrate.

(‘A City in Ruins’, *The Washington Post*, 2000. február 8. Idézi: Le 2004:271)

A (3) példában az 1., 2., 3. és 5. mondatok helyezkednek el a hierarchia legmagasabb szintjén. A 3. és az 5. mondat között párhuzam-reláció töri meg a mondatok láncolatát, ezt a „törést” azonban a 2. és az 5. mondat közötti kidolgozás-reláció helyreigazítja. Így a makrostrukturális alapot az 1.-5. mondatok alkotják. A makrostrukturális alapok tehát formálisan meghatározható, mondatok fölötti egységek.

Minden makrostrukturális alapnak azonosítható a **témája**. Le felfogásában a témát az a mondat képviseli, amelyik megjelöli, hogy *miről szól* az adott makrostrukturális alap (jelen esetben ez az első mondat volt, amelyet a példában aláhúzással jelöltünk). Le a makrostrukturális alap **makrostrukturáját** is azonosítja, vagyis azt a mondatot (vagy mondatokat), amely az alap lényegét fogalmazza meg: ez lesz a bekezdésben megfogalmazottak *lényege*. Ezt a funkciót az alap legmagasabb szintjének utolsó mondata tölti be, mely a jelen esetben az 5. mondat. A téma tehát az argumentáció kiindulópontja, a makrostruktúra pedig – Le értelmezésében – az, ahová végül a szöveg írója eljut, tehát a végpontja. Le a témák és a makrostruktúrák egymás után helyeződésével elkészíti a szöveg összefoglalását, majd ezt követően azonosítja a makrostruktúrák közötti (mellé-, alá-, és fölérendelő) relációkat is.

A modell rekurzív módon működik, ezért a szöveg hierarchikus szerkezete több szinten is feltérképezhető vele, és azonosíthatók benne a kulcsmondatok. Mivel – mint ezt van Dijk (1980) elmélete is alátámasztja – a makrostruktúra mondatai maradnak meg a hosszú távú emlékezetben, az egyes makrostrukturális egységek határai meghatározók a szöveg globális jelentése szempontjából. Le elemzése azt mutatják, hogy a szöveg tipográfiai szerkezetének megváltoztatása akár a **szövegtípus módosulását** is maga után vonhatja. Elemzéseiben arra hoz példákat, hogy miként válik (a) a szöveg informatív szövegből érvelő szö-

veggé, majd (b) a két szövegtípus különös keverékévé csupán azáltal, hogy megváltoztatja a szöveg bekezdéseinek összetételét.

Mindez a fordítás szempontjából azért különösen fontos, mert a fordítási stratégia kiválasztásában az egyik legmeghatározóbb szempont éppen a szöveg **funkciója** (Reiss 1976, 2000; Vincze 2004). Le Kintsch és van Dijk elméletére épülő elemzési módszere alkalmasnak mutatkozik arra, hogy a fordítástudomány számára is praktikus információkkal szolgáljon a fordítás alapegységére vonatkozóan. Míg ugyanis a gyakorlatban úgy tűnik, hogy a fordítók általában megőrzik a forrásnyelvi szöveg bekezdéshatárait, valójában nem a bekezdéseket, hanem a szövegek makrostrukturális alapját kellene az értelmezés során elsősorban figyelembe venniük. Összetettsége miatt azonban kevésbé valószínű, hogy a fordítói gyakorlat részévé tud válni egy ilyen elméleti alapú elemzési módszer. Ugyanakkor Le tudományos szövegeken végzett elemzései (pl. Le 1999) azt mutatják, hogy mivel az angol és francia szövegekből álló korpuszában az esetek 80%-ában a bekezdések és a makrostrukturális alapok határai egybeestek, a bekezdések is meglehetősen biztonságosan alkalmazhatók mint a szövegértelmezés (és a fordítás) alapegységei.

Ezzel kapcsolatban azonban azonnal felmerül két kérdés. Mi történik akkor, ha a fordító változtat a mondathatárokon? Bár a bekezdéshatárok a helyükön maradnak, a megváltozott mondathatárok miatt jó eséllyel módosulhat a bekezdés jelentése. A másik kérdés az, hogy vajon minden nyelvpár esetében elvárható-e a francia és az angol nyelv esetében említett viszonylag magas szintű egybeesés? Különösen releváns kérdés ez például a magyar és az angol nyelvpár esetében, ahol jelentős nyelvi rendszerbeli és retorikai különbségekkel is számolni kell. A kontrasztív retorikai kutatások eredményeiből arra lehet következtetni, hogy feltehetőleg nem, mivel a különböző nyelvek eltérő normák szerint építkeznek a szöveg különböző egységein belül (Connor 1996; Kaplan 1966, 1987). A fordítónak tehát nemcsak az a feladata, hogy a szöveg jelentését közvetítse a célnyelven, hanem az is, hogy azt olyan formában tegye, amely (kulturális értelemben) érthető, követhető a célnyelvi befogadók számára. Nem könnyű feladat egyszerre tiszteletben tartani a forrásnyelvi szöveg mondat- és bekezdéshatárait, és a célnyelvi közönség számára „természetes” hangzású szöveget létrehozni. A bonyolult feladat ellenére igen kevés empirikus eredmény áll rendelkezésünkre a különböző nyelvek és kultúrák jellegzetes bekezdés-szerkesztési konvencióiról,⁵ amelyek segíthetnének megalapozott fordítói döntéseket hozni.

---

⁵ A fordításkutatás szempontjából érdemes ezek közül kiemelni Doherty (1992) tanulmányát a mondathatárok relativitásáról, illetve May (1997) elemzését a központozással kapcsolatos fordítási problémákról.

4. Összefoglalás

A kontrasztív retorikai és a fordítástudományi kutatási eredmények azt mutatják, hogy a különböző nyelvek eltérő retorikai sémákkal, stratégiákkal és szöveg-szerkesztési normákkal dolgoznak, ezért a **szövegek logikai/retorikai és értelemszerkezetének feltárása** a fordítás szempontjából is kulcsfontosságú feladat. Bizonyos kultúrák jelentős eltéréseket mutatnak abból a szempontból, hogy milyen szerkezeti felépítést és relációkat részesítenek előnyben vagy érzékelnek könnyebben feldolgozhatónak. Minél távolabb állnak ezek a preferenciák egymástól, a fordító feladata annál összetettebb. A fenti modellek lehetővé teszik a szövegek hierarchikus szerkezetének leírását, és ezen keresztül az egyes nyelvekre, illetve szövegtípusokra jellemző tipikus struktúrák azonosítását. Mivel a szövegértést és értelmezést – s ezekből fakadóan a fordítás minőségét – a szövegstruktúra és a szövegalkotók és -befogadók szövegstruktúráról szerzett tudása nagymértékben befolyásolja, a makrostrukturális kutatások eredményei hatékonyan segíthetik a fordítóképzésben a strukturális tudatosítást.

A strukturális leírás mellett a modellek felhasználásával az is megállapítható, hogy a fordító képes-e a **szöveg globális értelmezésére**. Kintsch és van Dijk elmélete a **tartalmi** értelmezést teszi „mérhetővé” azáltal, hogy kiszűri a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg makropropozícióit, vagyis azonosítja a szövegek lényegét. Ily módon összevethető hogy a két szövegre kapott makrostrukturúra (mint a mélyszerkezet „tükre”), mennyiben felel meg egymásnak. Mann és Thompson elemzési módszerével a szövegek **funkcionális** értelmezése mérhető. A retorikai struktúra-elmélet segítségével azonosítható a szövegek fő retorikai funkciója (mint domináns kapcsolódási propozíció). Mivel a retorikai funkció határozza meg a szövegtípust és ezen keresztül a fordítói stratégiát, a szöveg retorikai struktúrájának megőrzése a funkcionális és kommunikatív fordítás fontos feltétele. Amennyiben a forrásnyelvi kapcsolódási propozíciók félreértelmezése miatt a célnyelvi szöveg retorikai struktúrája és/vagy domináns retorikai funkciója eltér a forrásnyelvi szövegétől, fennáll annak a veszélye, hogy a fordítás során a szöveg típusa megváltozik, és a célnyelvi szöveg nem tudja betölteni a kívánt funkciót.

A modellek egyértelmű elméleti és gyakorlati implikációi ellenére viszonylag kevesen vállalkoznak alkalmazásukra. A fentiekben részletezett kutatásokból az is kiderült, hogy mivel az elemzések jelentős mértékben intuitív értelmezéseken alapulnak, megkérdőjelezhető a megbízhatóságuk. Mivel azonban az emberi szövegprodukciónak és a szövegfeldolgozásnak olyan kulcsfontosságú mentális aspektusaira világítanak rá, amelyek a szövegekről és a szövegalkotásról és -befogadásról való gondolkodásban nem kerülhetők meg, a jövő kutatásainak fontos feladata e problémák megoldása, a modellek továbbfejlesztése és alkalmazhatóságuk kiterjesztése.

Irodalom

- Baker, M. 1992. *In Other Words*. London: Routledge.
- Connor, U. 1996. *Contrastive Rhetoric*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Daneš, F. 1974. Functional sentence perspective and the organization of the text. In: Daneš, F. (ed.) *Papers on Functional Sentence Perspective*. The Hague: Mouton. 106-128.
- Daneš, F. 1995. The paragraph – a central unit of the thematic and compositional build-up of texts. In: Wårwik, B. Tanskanen, S-K. and Hiltunen, R.(eds.), *Organization in Discourse. Proceedings from the Turku Conference Anglicana Turkuensia* Vol. 14. Turku, Finland: University of Turku. 29-40.
- Englund Dimitrova, B. 2005. *Expertise and Explicitation in the Translation Process*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Gósy M. 2005. *Pszicholingvisztika*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Halliday, M. A. K., Hasan, R. 1976. *Cohesion in English*. London: Longman.
- Halliday, M. A. K. 1985. *An Introduction to Functional Grammar*. London & Boston: Edward Arnold.
- Hatim, B., Mason, I. 1990. *Discourse and the Translator*. London: Longman.
- Hobbs, J. R. 1985. On the Coherence and Structure of Discourse. Center for the Study of Language and Information. Leland Stanford Junior University. Report No. CSLI-85-37.
- Hobbs, J. R. 1990. *Literature and Cognition*. Lecture Notes, Number 21. Center for the Study of Language and Information. Leland Stanford Junior University.
- Kaplan, R. B. 1966. Cultural thought patterns in intercultural education. *Language Learning*, 16, 1-20.
- Kaplan, R. B. 1987. Cultural thought patterns revisited. In: Connor, U. & Kaplan R. B. (eds.), *Writing across languages: Analysis of L2 text*. Reading, MA: Addison-Welsey. 9-22.
- Károly K., Árvay A., Edwards M., Fekete H., Kolláth K., és Tankó Gy. 2000. A szövegkohézió mérése a vizsgafordítások értékelésében. *Fordítástudomány* 2. évf. 2. szám, 36-63.
- Károly K. megjelenés alatt. *Szövegten és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kintsch, W., van Dijk, T. 1978. Toward a model of text comprehension and production. *Psychological Review* Vol. 85, 363-394.
- Kintsch, W., Greene, E. 1978. The role of culture-specific schemata in the comprehension and recall of stories. *Discourse Processes* Vol. 1, 1-13.
- Kintsch, W. 1988. The role of knowledge in discourse comprehension: a construction-integration modell. *Psychological Review* Vol. 95. No.2., 163-182.
- Kintsch, W. 1998. *Comprehension. A Paradigm for Cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Le, E. 1996. *Structure discursive comparée d'écrits argumentatifs en français et en anglais – De leur linéarité*. PhD disszertáció. Montréal: Université de Montréal.
- Le, E. 2004. The role of paragraphs in the construction of coherence – text linguistics and translation studies. *IRAL* Vol. 42, 259-275.
- Longacre, R. E. 1979. The paragraph as a grammatical unit. In: T. Givón (ed.), *Syntax and Semantics*. Vol. 12. *Discourse and Syntax*. New York: Academic Press. 115-134.
- Beaugrande, R. d., Dressler W. U. 1981. *Introduction to Text Linguistics*. London: Longman.
- Mann, W. C., Thompson, S. A. 1986. Relational propositions in discourse. *Discourse Processes* Vol. 9, 37-55.

- Mann, W. C., Thompson, S. A. 1987. *Rhetorical Structure Theory: A Theory of Text Organization*. California: Information Sciences Institute, University of Southern California.
- Mann, W. C., Thompson, S. A. 1988. Rhetorical structure theory: toward a functional theory of text organization. *Text* Vol. 8. No.3., 243-281.
- Mann, W. C., Matthiessen, Ch. M. I. M., and Thompson, S. A. 1992. Rhetorical structure theory and text analysis. In: Mann W. C., Thompson, S. A. (eds.), *Discourse Description: Diverse Linguistic Analyses of a Fund-raising Text (Pragmatics and Beyond, New Series* Vol. 16. Amsterdam Philadelphia: John Benjamins. 39-78.
- Nord, Ch. 1997. *Translating as a Purposeful Activity – Functionalist Approaches Explained*. Manchester: St. Jerome.
- Papegaaij, B., Schubert, K. 1988. *Text Coherence in Translation*. Dordrecht, Holland: Foris Publications.
- Reiss, K. 1976. *Texttyp und Übersetzungsmethode. Der Operative Text*. Kronberg: Scriptor.
- Reiss, K. 2000. *Translation Criticism – The Potentials and Limitations*. Manchester: St. Jerome.
- Shlesinger, M. 1995. Shifts in cohesion in simultaneous interpreting. *The Translator* Vol. 1. No.2., 193-214.
- Svindland, A. S. 1995. Originals and translations. The case of coordination. In: Wårwik B., Tanskanen, S-K., Hiltunen, R. (eds.), *Organization in Discourse. Proceedings from the Turku Conference. Anglicana Turkuensia* 14. Turku, Finland: University of Turku. 509-518.
- Tirkkonen-Condit, S. 1985. *Argumentative Text Structure and Translation*. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Tirkkonen-Condit, S. 2002. Process research: State of the art and where to go next? *Across Languages and Cultures* Vol. 3. No. 1. 5-19.
- Tolcsvai Nagy, G. 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- van Dijk, T. A. 1972. *Some Aspects of Text Grammars*. The Hague, The Netherlands: Mouton.
- van Dijk, T. A. 1977. *Text and Context: Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse*. London: Longman.
- van Dijk, T. A. 1980. *Macrostructures. An Interdisciplinary Study of Global Structures in Discourse, Interaction and Cognition*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- van Dijk, T. A. 1981. *Studies in the Pragmatics of Discourse*. Janua Linguarum, Seies Maior 101. The Hague: Mouton.
- Vincze, K. 2004. Szövegtípusok és fordítás. *Fordítástudomány* 6. évf. 1. szám, 28-35.